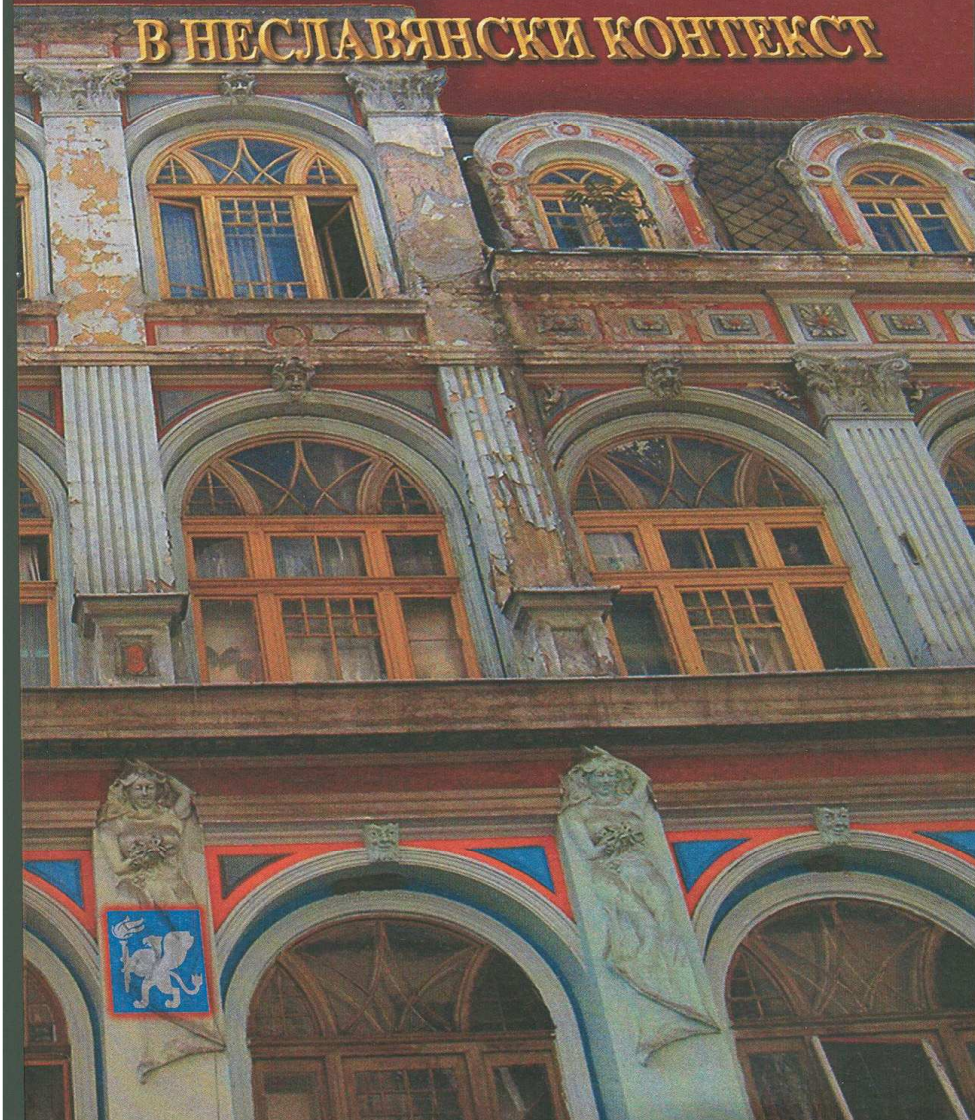

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В СЛАВЯНСКИ И В НЕСЛАВЯНСКИ КОНТЕКСТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Секция I: История на българския език

Велчева, Боряна: Към развоя на стария български правопис	9
Х. Тот, Имре: Константин-Кирил като преподавател по философия	12
БАЛАЖ, Л. ГАБОР: За една патова ситуация в славянската диахронна морфология	16
БОРИСОВ, БОРИСЛАВ: Българските и чешките възрожденски граматики в социолингвистичен аспект	22
БОЯДЖИЕВ, АНДРЕЙ: Древнейшая кириллица в самых ранних восточно-славянских памятниках письменности	28
Вълчев, Боян: Към историческата типология на българския книжовен език: Едно сравнение между българското и немското книжовно-езиково развитие	36
ИВАНОВА, ДИАНА: Брашовският филологически кръг и отношението на неговите представители към старата книжовна традиция	42
КОЧИШ, МИХАЙ: Значение тырновской реформы в истории украинского правописания	53
МИХАЙЛОВА, АНТОАНЕТА: Прилики и разлики в развитието на страдателния залог в немски и български език	58
НИКОЛОВА, НАДЕЖДА: Софроний Врачански и книжовноезиковата ситуация в края на XVIII и началото на XIX век: По случай 270 години от рождението му	64
М. ПАНДУР, ЮЛИАНА: Църковнославянски ръкописен псалтир от XVIII век: <i>Березовски псалтир</i>	70
ПАНЧЕВА, ЕКАТЕРИНА: Към словореда в житията и похвалните слова на Св. Патриарх Евтимий Търновски	76
ПОЖГАИ, ИШТВАН: О лексике древнеболгарского протографа <i>Синайского патерика</i>	82
SOLAK, ELŻBIETA: Między tradycją lokalną i standardem: Ojczyzna i historia bułgarskiego standardu literackiego	89
СТЕФАНОВА, МАРИЯНА: Към историята на българския речев етикет	99
SZCZEPAŃSKA, ELŻBIETA: <i>Fragmety Praskie i Mszał Kijowski: Wybrane zagadnienia</i>	106
ТОНЧЕВА, ХРИСТИНА: Старобългарският ЧИНЪ НА СВАТО БОГОЪБЛАВЛЕНИЕ в славянските евхологии	113

Секция II: Езикознание

АДУКОВИЌ, JOVAN: О бугарском контактолошкомеречнику адаптације контактолексема под руским утицајем	119
АРЈОКНЕ МЕШТЕР, ANDREA: Poredbeni frazemi u srpskom, hrvatskom i bugarskom jeziku u svetlu kognitivne lingvistike	125
АПОСТОЛОВА, ДАНКА: Фонемата <i>ê</i> в един югоизточнобългарски говор	132
ASSENOVA, DANIELA: "Fingerprinting" Dialogue: Syntactic Choices in Dialogue and Non-Dialogue	139
БАГМУТ, ІРИНА: Болгарська лексика в україномовному контексті: Статус та етапи розвитку	148
БАНОВА, САВЕЛИНА: Дескриптивен поглед върху едно словоредно явление в българския език	153
БЛАГОЕВА, ДИАНА – ЧОРОЛЕЕВА, МАРИЯ – КОЛКОВСКА, СΙΑ – СУМРОВА, ВАНИНА: Българската академична лексикография в контекста на информационните технологии	159
BOYADZHIJEVA, ELLIE – VASSILEVA, IRENA: On some recent Tendencies toward Analiticity in Modern Bulgarian	166
ВЪЛЧАНОВА, МАРИНЕЛА ПАРАСКОВА: Поглед върху славяно-унгарската междуезикова ономимия: с оглед на българския език	174
ВЪЛЧЕВА-ТИХОВА, КРЕМЕНА Г.: Глаголите за придвижване в някои южнославянски езици в сравнение с руски език	182
ВИШОГРАДСКА, ИНА: Фонологични реализации в унгарски език в славянски „контекст“	189
ДЕЙКОВА, ХРИСТИНА: Произход на няколко български диалектни думи	196
ДИКОВА, БИСТРА: За някои проявления на речевата синонимия в съвременната българска преса	203
ДЛУГОШ, НАТАЛИЯ: Умалителни съществителни, образувани от една и съща основа с помощта на различни форманти: Полско-български сравнителен анализ	209
ДОБРИКОВА, МАРИЯ: Към въпроса за мотивираността на фразеологичните единици	215
ДУДАШ, МАРИЯ: Особенности в заглавията на българските романи	223
ЖЕРЕВА, МАРИЯ: Директивни речеві актове в българския език	228
ЗИДАРОВА, ВАНЯ: Лексикални и граматични особености на заглавията в новата българска преса	234
ИССА, КАТЯ: Фрагменти в речевата реализация на укорителността в българския език	241
ЙОНЧЕВА, ГАЛИНА: Неопределителните местоимения в български и гръцки език: Съдържание и употреба	247

КАРАГЪЗОВ, ПАНАЙОТ – БОЖАНКОВА, РЕНЕТА – СТОЯНОВА, ЮЛИЯНА: Софийският университет – център за трансгранични българистични изследвания	253
КАТУШ, ЕЛВИРА: Фразеологизмите в българския и хърватския превод на романа на Калман Миксат <i>Чадърът на Свети Петър</i>	259
КРЕЙЧИ, ПАВЕЛ: Спорт като източник на фразеологизмите в българския, хърватския и чешкия език	265
KREJČOVÁ, ELENA: Frazémy se somatickým komponentem na stránkách bulharské a české mutace časopisu <i>Cosmopolitan</i>	272
КУКОВ, НИКОЛА – НИКОЛОВА, ХРИСТИНА: Някои особени модификации на българските глаголи с помощта на префиксални средства	277
КУЦАРОВ, КОНСТАНТИН: За композициите причастие плюс спомагателен глагол в съвременния български език	281
STELA, MANOVA: Closing Suffixes in Bulgarian, Russian and German: The Role of Semantics	286
МЕНХАРТ, ХРИСТИНА: Особенности на четенето и разбирането на четен текст при българо-унгарски двуезични деца	292
МИЛАНОВ, ВЛАДИСЛАВ – МИХАЙЛОВА-СТАЛЯНОВА, НАДЕЖДА: Специфика на политическото говорене в България	301
МОЛХОВА, ГАЛИНА: Вербално изразяване на невербални знаци-символи в българските фразеологизми	307
ПАРАШКЕВОВ, БОРИС: Полонизми в българския език	311
PITSCH, HAGEN: Bulgarian <i>da</i> -Construction Revisited	318
СИМЕОНОВА, МАРГАРИТА: Лудостта като лингвокултурен концепт	325
СОТИРОВ, ПЕТЪР: За езиковите промени у съвременните българи в чужбина: Проблеми на изследователската методология	332
ТИШЕВА, ЙОВКА: Прагматичните маркери в българската разговорна реч ..	340
ФИЛИПОВА-МЕРДЗИМЕКИ, СТЕФАНІЯ – БОРИСОВА, АСЯ: За произхода и етимологията на топонима <i>Лехово</i> в български, сръбски и гръцки език	348
ЧАКЪРОВА, КРАСИМИРА: Семантико-стилистичен потенциал на българските модални конструкции от типа <i>да беше дошъл</i>	356
ЧАУШЕВА, ЕЛЕНА: Миналите глаголни времена в българския и новогръцкия език с оглед на глаголният вид	362
ЧОРОЛЕЕВА, МАРИЯ: Принципиите на тълковния речник: Център на теорията на лексикографията	368
SCHALLER, HELMUT WILHELM: Türkische Lehnwörter im heutigen Bulgarischen	374
ЯНЕВ, БОРЯН: Формули модели за съкращаване на сложните лични имена в българския и немския език: Или за математиката в антропонимията	383

Секция III: Литературознание

ТРЕНДАФИЛОВ, ХРИСТО: Праезикът на българската литература в творчеството на Юлия Кръстева и Цветан Тодоров	389
ВАТОВА, ПЕНКА: Сюжетът „българският кондуктор“: Аспекти на езиковата и литературната комуникация	396
ВАЧЕВА, АЛБЕНА – ПАПУЧИЕВ, НИКОЛАЙ: Националната идея като проблем на литературната историография: Два външни прочита	402
ВЛАШКИ, МЛАДЕН: <i>Младият крал</i> на Теодор Траянов и Димитър Караджов на сцената на Фолксопер Виена	413
ГЕТОВА, ЕЛЕНА: Неславянски контексти и български литературен канон: Възрожденски концепти и кризи	419
ИВАНОВА-ГИРГИНОВА, МАРИЕТА: Емигрантските радиопиеси на Цветан Марангозов: Театърът на марионетките	426
ИЧЕВСКА, ТАТЯНА: (Раз)блудната жена в българската литература: Аспекти в осмислянето ѝ	433
JÓŹWIAK, WOJCIECH: Historia w XIX-wiecznej literaturze bułgarskiej w kontekście tworzenia się społeczeństwa bułgarskiego	440
КОЕВ, АТАНАС: Стефан Стамболов и българската просвета и култура	446
КРЪСТЕВА, МИЛА: Сизигията майка–син и психоаналитичното ѝ тълкуване в диалозите на Неофит Бозвели	453
ЛЕПАХИН, ВАЛЕРИЙ: Некоторые мотивы болгарских сказаний о чудотворных иконах и их византийские и русские параллели	458
МОНЧЕВА, ЛИЛА: Българската книжовност в руския културен процес през XV–XVIII век	468
НЯГОЛОВА, НАТАЛИЯ: Изгубеният баща: Един сюжет на новата европейска драма и българската литература	474
ПЕНЕВ, ПЛАМЕН: Някои модерни измерения в изказната система на новата българска поезия	481
ПЕНЧЕВА, РАДКА: Рецепция на творчеството на Емилиян Станев в Унгария: За двама негови преводачи	485
ПИТЛАК, МАГДАЛЕНА: Фрагментарно съществуване: Присъствие на българската литература в Полша след 1989 година	495
ПЪРВАНОВ, КИРИЛ: Маргиналните общности в разказите на Димитър Томов	500
РУСКОВ, ИВАН: Ръката, която скрива, срещу ръката, която разкрива: Към <i>участта хам</i> в българската литература и история	506
СИМЕОНОВА-КОНАХ, ГАЛЯ: Родният стил, малките отечества и идеогемите	513
СТОЯНОВ, СТИЛИЯН: Писатели и власт (1944–1962)	518

СТОЯНОВА, ТАНИЯ: За функциите на детско-юношеския периодичен печат в България до първата световна война	524
ТАЧЕВА, ЕЛЕНА: Задграничните литературни общности на българите в първата половина на XIX век	530
ФАРКАШ БАРАТИ, МОНИКА: Българска и сръбска проза в края на хилядолетието	536
ХРИСТОВ, ИВАН: Освалд Шпенглер и българската литература от 20-те години: Между изтока и запада	542

Секция IV: Фолклор и културология

БЕЧЕВА, НИЧКА: Културни и езикови влияния в традиционния празничен календар на павликяните във Войводина	550
ГАЦИН, РОСЕН: Представата за вампира у българите	559
КРУМОВА-ЦВЕТКОВА, ЛИЛИЯ: Българските благословии: Извор на знание за езика, бита, душевността и нравите на българите	566
MIKLÓS, PÉTER: The Migration of Hungarian Bulgarians in the 18 th –20 th Century	573
ПУТКАРАДЗЕ, ТАМАЗ – МИКЕЛАДЗЕ, МАДОНА: Болгарская деревня глазами грузинских историков-этнографов	581
RÉVÉSZ, ÉVA: Die „Obulus“-Begrabungen als eine Gewohnheit des Orthodoxie	587
СЪБЕВА-ЮРИЧКАЙ, АСЯ: Фолклорът в центъра и периферията на българските апокрифни молитви	596
ХАРМАН, МИКЛОШ: Помаците в община Доспат: Семейни връзки, разлики между поколенията, религията и езикът им	603
ШАРНИЙ, ЧАБА: «Мене ме, мамо, змей любии»: Образ болгарского змея-любовника в славянском контексте	609
SCHUBERT, GABRIELLA: Der epische Schwarze Araber und die Frauen	623
ЯНКОВА, ВЕНЕТА: Етноцентризъм на Балканите: По данни от речника на Найден Геров (1895)	630

Выходные данные:

„О бугарском контактолошком речнику адаптације контактолексема под руским утицајем“. *Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст*. Международна конференция. Сегед, Унгарија, 28-29.5.2009 г. Ред. Farkas-Barathi, М. – Majoros, Н., Szeged, JATE Press, 2011: 119-124 (ISBN 978-963-306-100-8).

Проширена верзија рада је објављена као предговор у књизи *Контактолошки речник словенских језика: речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем. Том 1, А-В*. Београд, Фото Футура, 2010, 5-12 (ISBN 978-86-83691-39-5).

ЈОВАН АЈДУКОВИЋ

КОНТАКТОЛОШКИ
РЕЧНИК
СЛОВЕНСКИХ
ЈЕЗИКА

Том I

ФОТО ФУТУРА

*Руски
Бугарски*

A CONTACTOLOGICAL DICTIONARY OF SLAVIC LANGUAGES

The Contactological Dictionary of Adaptation of Bulgarian Contact-
Lexemes under Russian Influence (Vol. 1)

ЙОВАН АЙДУКОВИЧ

**КОНТАКТОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ СЛАВЯНСКИХ
ЯЗЫКОВ**

Том I

**СЛОВАРЬ АДАПТАЦИИ
БОЛГАРСКИХ КОНТАКТОЛЕКСЕМ ПОД
ВЛИЯНИЕМ РУССКОГО ЯЗЫКА**

А – В

Белград, 2010

ЈОВАН АЈДУКОВИЋ

**КОНТАКТОЛОШКИ
РЕЧНИК СЛОВЕНСКИХ
ЈЕЗИКА**

Том I

**РЕЧНИК АДАПТАЦИЈЕ
БУГАРСКИХ КОНТАКТОЛЕКСЕМА
ПОД РУСКИМ УТИЦАЈЕМ**

А – В

Београд, 2010

Јован Ајдуковић

КОНТАКТОЛОШКИ РЕЧНИК СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА
Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем

Том 1 (А-В)

За издавача
Ангелина Карацић

Дизајн корица
Душан Карацић

Прво издање
Тираж 150

Издавач и штамп
Фото Футура – Београд

Речник је рађен у оквиру пројекта бр. 148012
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Издавање књиге финансирао је аутор.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.2'274.2'373.45(038)

АЈДУКОВИЋ, Јован, 1968-

Контактолошки речник словенских језика: речник
адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем.
#Том #1, А - В / Јован Ајдуковић. - 1. изд. - Београд: Фото
Футура, 2010 (Београд: Фото Футура). - 413 стр. ; 25cm

На спор. насл. стр.: Контактологический словарь славянских
языков. - "Књига ... је настала у оквиру пројекта 'Словенски
језици у контакту са руским језиком' ..." --> Предговор. -
Тираж 150. - Библиографија: стр. 18-23. - Регистар.

ISBN 978-86-83691-39-5

а) Бугарски језик - Русизми - Речници, контактолошки
COBISS.SR-ID 176785932

ПРЕДГОВОР

Књига која се налази пред читаоцем настала је у оквиру нашег пројекта *Словенски језици у контакту са руским језиком* на којем непрекидно радимо од 1992. године. Речник се појављује шест година након објављивања огледне свескеⁱ која је лепо прихваћена у славистичким круговима о чему сведоче рецензије и прикази домаћих и страних научникаⁱⁱ. Крајњи циљ пројекта је израда *Контактолошког атласа словенских језика* чија би прва серија била посвећена утицају руског језика у области лексике. Не мање важан циљ представља израда вишетомног *Контактолошког речника словенских језика* (КРСЈ) у коме би била описана адаптација контактолексема под руским утицајем према нашој контактолошкој теоријиⁱⁱⁱ. О концепцији *Атласа*, као и о пројекту израде КРСЈ говорили смо, између осталог, на конференцијама у Сегедину (2009), Москви (2010) и Тирани (2010). Реферати са тих конференција налазе се у прилогу ове књиге. Напоре са лексикографским радом ми дуго низ година развијамо контактолошку терминологију и истражујемо различите аспекте адаптацијских процеса у оквиру руско-инословенских језичких контаката.

При изради првог тома *Контактолошког речника словенских језика* наметнула су нам се два кључна питања. Прво питање се односи на избор грађе за речник. Друго питање је чисто појмовно-терминолошке природе и у вези је са првим: зашто уместо традиционалног термина *русизам* употребљавамо терминолошки израз *контактолексема под (доминантним) руским утицајем*, односно зашто уместо термина *позајмљеница* користимо термин *контактолексема*? У даљем тексту даћемо одговор на ова питања и у кратким цртама представимо структуру речника.

Проблем идентификације русизама одувек је интересовао бугарске слависте. Двадесети век је златно доба бугарске славистике када се најинтензивније истражују руско-бугарски и бугарско-руски језички контакти. У овом периоду је објављено неколико значајних дела као што су тротомни двојезични речник П. Филкове^{iv}, монографија Р. Павлове^v, радови Б. Цонева^{vi}, Л. Андрејчина^{vii} и К. Бабова^{viii}. Иако је русизмима у бугарском посвећено доста радова, у XX веку није било посебног речника у коме би они били контактолошки описани. Разлог томе налазимо у преовлађујућем утицају етимологије и историјске лингвистике XIX и XX века на проучавање русизама. Осим тога, модерна теорија језика у контакту почела се формирати тек половином XX века. За Р. Павлову^{ix} и П. Филкову^x један од задатака будућих истраживача је да сачине потпуни списак бугарских русизама.

Свакако да један од кључних проблема представља недостатак јасних критеријума у раздвајању црквенословенизама од русизама или аутохтоних бугарских речи и речи добијених из или преко руског. У литератури су забележени покушаји да се одреде чврсти критеријуми који би, с једне стране, били системског карактера (да су, нпр., русизми све лексеме са суфиксом *-тел*), а с друге стране, који би могли да укажу на тип позајмљивања – да ли се ради о посредном или непосредном позајмљивању. Према К. Бабову русизми су речи

код којих срећемо *г* уместо латинског *х* (*герой*), *ф* уместо грчког *в* (*ефир*), групе *ля-*, *лю-* (*абсолютен*, *юбиляр*), групе *ав-*, *ев-* у неким речима (*август*), групу *-ей-* уместо *-ий-* код придева (*библейски*), затим речи које имају идентичан акценат (*граматика*), речи са суфиксом *-ически* (*академически*), али и интернационална лексика која се налази у првим преводима са руског у доба Препорода^{xi}. Када говоримо о разграничењу руског од црквенословенског утицаја на савремени бугарски књижевни језик, Љ. Андрејчин и Р. Павлова инсистирају на њиховом диференцирању. Руски утицај према присталицама ове концепције почиње од четрдесетих година XIX века захваљујући јаком утицају руске књижевности и научних дела. С друге стране, Б. Цонев сматра да је црквенословенски утицај уствари руски утицај^{xii}. Према Р. Павловој поређење књишке лексике у дамаскинима и лексике црквенословенског језика могло би да помогне у диференцирању црквенословенизама и русизама у бугарским споменицима XVII-XIX в.^{xiii} Бугарски истраживачи углавном се слажу са чињеницом да је у савремени бугарски језик из или преко руског језика највише ушло апстрактне лексике, калкова и интернационализама. Према нашем мишљењу, у одређивању контактолошке вредности контактолексема треба узети у обзир екстралингвистичку ситуацију у којој се одвија утицај доминантног језика у контакту, односно треба упућивати на изворе који потврђују ову или ону контактолошку вредност контактолексема. С друге стране, потреба да се једном за свагда одреди контактолошка вредност не налази упориште у савременој контактологији, већ у етимологији. Наиме, контактолошка вредност лексема у паралелним текстовима може бити различита у зависности од доминантног језика у контакту и других екстралингвистичких фактора, док се етимолошка вредност лексема утврђује историјском реконструкцијом.

Бугарски истраживачи руско-бугарских језичких контаката не слажу се ни по питању броја лексичких русизама у савременом бугарском језику. Б. Цонев је почетком XX века говорио о 2000 русизама^{xiv}, док је за И. Лекова тај број „произвољан и преувеличан“^{xv}. Р. Павлова, желећи да дође до неких прецизнијих статистичких података, избројала је 1070 русизама у „Бугарском описном речнику“ (1976)^{xvi}, 838 русизама у „Речнику савременог бугарског језика“ (1955-1959)^{xvii} и 271 русизам у „Речнику страних речи“ (1978)^{xviii}. Према њеном мишљењу, да би се утврдио тачан број русизама у бугарском језику потребно је дефинисати критеријуме за диференцијацију русизама и црквенословенизама од лексике из бугарске споменичке традиције^{xix}. Другим речима, потребно је комплексно и детаљано истражити лексику бугарских споменика XVII-XVIII века.

Дакле, проблем идентификације контактолексема под доминантним руским утицајем смо превазишли тако што смо у први том *Контактолошког речника словенских језика* унели лексику која је у лексикографским изворима маркирана одговарајућим лексикографским квалификатором, као и речи које се у релевантној научној литератури наводе као русизми. Једном броју лексема смо сами одредили контактолошку вредност. У први том КРСЈ унели смо 1716 контактолексема под доминантним руским утицајем и 1666 модела. Укупно ће се у првих десет томова наћи преко 17.000 лексема. Међутим, иако је број бу-

гарских контактолексема под руским утицајем далеко већи, ми смо морали ограничити обим речника. Поређења ради, у огледној свесци анализирали смо 3802 бугарска русизма, док корпус русизама у осам словенских језика и њихових руских модела броји 15.424 лексеме. Према томе, бугарски томови КРСЈ по броју анализираних контактолексема и коришћених извора знатно ће превазићи обим и квалитет огледне свеске.

Специфичност овог речника огледа се у томе што се његова концепција темељи на радовима Р. Филиповића^{xx}, оснивача загребачке контактолошке школе, на нашим иновацијама и реинтерпретацијама Филиповићеве теорије^{xxi}, као и на резултатима водећих истраживача међусловенских језичких контаката. Током последње деценије XX века ми смо значајно реинтерпретирали и иновирали Филиповићеву теорију језика у контакту указујући, између осталог, и на потребу когнитивног приступа у проучавању русизама. Главна обележја структурализма београдско-загребачке контактолошке школе су синхронијски опис процеса адаптације модела у реплику и негирање могућности настанка структурних промена у језику примаоцу. Тако, на пример, према Р. Филиповићу фонемска импорација не доводи до структурних промена у језику примаоцу, већ је последица активирања латентних елемената и попуњавања празних места у систему. Овакав приступ језичким контактима олакшава праћење ширења или ограничавања језичког утицаја. У данашње време контактологи све више обраћају пажњу на екстралингвистичке аспекте језичких контаката.

У овом речнику приказане су адаптивне стратегије контактолошких јединица према теорији коју смо развили у нашим радовима. *Адаптацију* дефинишемо као процес активирања латентних места или попуњавање празних места у систему језика примаоца према одређеним правилима. С тим у вези, *контактолексема под руским утицајем* је реч која садржи најмању једну самосталну контактему насталу пресликавањем руског модела и/или унутрашњом активизацијом језика примаоца под доминантним руским утицајем. На различитим лингвистичким нивоима контактема може да се манифестује као *контактофонема*, *контактоморфема*, *контактопрозодема*, *контактодериватема*, *дистрибутивна контактема*, *контактографема*, *контактоморфема*, *контактограмема*, *контактостилема*, *контактосинтаксема*, *контактосема*, *контактолексема*, *контактофразема* и *контактоконцептема*. У најновијим радовима скоро смо у потпуности напустили термине *русизам* и *позајмљеница* јер они припадају *теорији трансфера* која језички контакт тумачи као прелазак или трансфер елемената из једног језика у други (в. Ајдуковић 2004б). Осим тога, термин *русизам* не може да истакне кључно обележје контактолошких јединица – способност промене контактолошке вредности у зависности од доминантног језичког утицаја и других екстралингвистичких фактора којима су изложене, укључујући ту и могућност актуализације неке од претходних контактолошких вредности.

Према нашој *теорији активације и пресликавања* контактема представља квант структурираног знања о доминантном језичком утицају. То значи да иза сваког контактолошког обележеног елемента стоји контактолошки когнитивни смисао, неко знање и информација. Истраживач у овој области има зада-

так да уочи корелацију која постоји између одређене контактне ситуације и језичке јединице која се у њој реализује, да бележи промене контактолошке вредности и њима управља. Као резултат ове корелације на разним нивоима настају различите врсте релационих и контекстуално маркираних контактема. Тај елемент може бити језичка јединица или класа на било ком нивоу. На фонетском нивоу разликујемо сегментне и супрасегментне контактеме (гласове, слоге, речи, исказе, акценат у свим његовим видовима и интонацију), док на другим нивоима и поднивоима контактеме представљају фонеме, графеме, морфеме, речи, грамеме, семе итд. Примера ради, класу чини фонема у одређеном положају у речи и редоследу јављања. Једном утврђена контактолошка вредност може бити промењена под утицајем неког другог доминантног језика, односно може да се мења током времена. Контактима може да памти нешто из своје прошлости, а сећање на ту прошлост може да утиче на њену употребу. На издвајање контактолошких јединица утичу типологија лингвистичких структура, затим психолошки, комуникативно-прагматички и социолингвистички фактори. Контактима се могу налазити у језичкој свести индивидуа. Њихова идентификација и одређивање контактолошке вредности се може постићи и асоцијативним експериментом. Од психолошких фактора нарочито су важни стратегије, мишљења, емоционална стања, узраст, пол, способности, мотивација, особине личности. Са социолингвистичке тачке гледишта доминирање једног језика дешава се путем сагласности, идеологије и практичне употребе. У контактолошком речнику руски језик се представља као лингвистички и екстралингвистички доминантни језик, док су политички утицај језика над којим се доминира и утицај језика са једнаком политичком моћи од секундарног значаја.

За разлику од *контактолошког речника идентификације* у коме се примарно утврђује контактолошка вредност контактолексема уз обавезно навођење извора и илустрација који служе као доказ одређеног доминантног утицаја, КРСЈ припада врсти *речника адаптације*, јер у њему саопштавамо начин адаптације контактолошких јединица у језику примаоцу. Контактлексима може бити цела реч, као и реч која је у траговима сачувала везу са руским језиком. Она не мора бити руског порекла, већ може настати у контакту са доминантним руским језиком у коме је интегрални део вокабулара. Може припадати само једној врсти речи, једној варијанти основног облика или хомониму ако модел представља хомоним. Осим тога, контактолексема може бити основна реч или изведена реч.

Речнички чланак првог тома КРСЈ може да има највише шест делова. Контактлексима су посвећени први, трећи, четврти и делимично пети и шести део, док руском моделу – други и делимично пети и шести део. Речнички чланак обавезно садржи први, други, пети и шести део, док су трећи и четврти део опциони. Метајезик описа је дат на српском језику.

Први део речничког чланка посвећен је опису контактолошке адаптације контактолексема. Одредничка реч исписана је великим масним словима и поређана према азбучном реду. Уз хомоним стоји бројчана ознака. Уколико смо утврдили да је нека контактолексема хомоним, онда бројчану ознаку стављамо

у $\diamond$ заграде. Обличку варијанту контактолексема дајемо као засебну одредницу. После одредничке речи следи ознака за *трансграфематизацију*. Ортографија контактолексема може бити формирана: (а) према изговору руског модела; (б) према ортографији руског модела (графеме контактолексема и модела се подударају); (в) према ортографији руског модела (поједине графеме контактолексема и модела нису подударне); (ц) према изговору и ортографији руског модела; (г) према изговору руског модела и творбено-морфолошке специфичности језика примаоца; (е) према ортографији руског модела и творбено-морфолошке специфичности језика примаоца. Утицај језика посредника означавамо са (д), док тип *трансакцентуације* (подударност места акцента) са Акц0, Акц1 и Акц2. Тип *трансфонемизације* контактолексема одређујемо на основу највећег индекса појединачних адаптација. Она може бити нулта (Ф0), делимична (Ф1) и слободна (Ф2). *Трансдеривација* је општи принцип по којем се творбено адаптира контактолексема. Трансдеривација може бити нулта (Д0), делимична (Д1) или слободна (Д2). Уз творбено неизведене контактолексема стављамо римско I. У КРСЈ бележимо припадност контактолексема одређеној врсти речи и граматичким категоријама рода, броја, вида, повратности, прелазности и непрелазности. Контактолексема пролазе сва три типа *трансморфемизације* основног морфолошког облика (М). *Трансморфологизацију* глаголског вида (ТМ Гв) одређујемо за све глаголске лексема, при чему поредимо и лексичко-семантичке варијанте модела и реплике. *Транссемантизација*, као и трансморфологизација, може бити нулта, делимична или слободна. У оквиру делимичне трансемантизације (С1) разликујемо двадесет и осам семантичких промена (пет једночланих промена, десет двочланих, девет трочланих, три четворочлане и једну петочлану). Тип семантичке адаптације одређујемо за сваки извор посебно. Када се опис значења контактолексема разликује од описа значења модела у лексикографским изворима, онда се ради о слободној трансемантизацији (С#). После типа трансемантизације долази ознака за тип *лексичко-стилистичке адаптације* која може бити нулта (ЛСА0), делимична (ЛСА1) или слободна (ЛСА2). Уз све именичке контактолексема дајемо тип *трансконцептуализације*. Нултом трансконцептуализацијом (К0) адаптирају се контактолексема које имају идентичне концепте као и модел. Уколико се број базних значења концепата између контактолексема и модела делимично подудара, онда се ради о делимичној трансконцептуализацији (К1). Слободна трансконцептуализација је посведочена у неколико примера у којима је удаљавање и екстремно проширење семантике реплике условило формирање другачијег концепта у односу на модел. Тип ЛСА и К одређујемо на основу једног или више лексикографских извора савременог језика. У одређивању глаголске рекције ослањали смо се и на материјал Националног корпуса руског (НКРЈ) и бугарског језика (БНК). Делимичну *транссинтаксизацију* глаголске рекције (СИА1^{rp}) пролази контактолексема чија се рекција делимично подудара са рекцијом модела. Слободну транссинтаксизацију (СИА2^{rp}) пролази контактолексема која има различиту рекцију него модел. У КРСЈ бележимо нулту транссинтаксизацију, одн. подударност модела и контактолексема у глаголској рекцији. На крају првог дела речничког чланка наво-

димо ознаку извора и тип *укупне адаптације* контактолексеме (А).

У *другом делу* речничког чланка руски модел је исписан курзивним словима. Контактоексему и модел нисмо акцентовали због тога што речник може послужити за испитавање усменог говора. На место акцента указује број у четвртом делу. Након одредничке речи наводимо скраћенице за творбени начин, врсту речи, род, број, вид и прелазност/непрелазност. Творбено неизведене моделе обележавамо бројем I. Варијанте долазе испод основне одреднице.

На *трећи део* указује скраћеница *вар.* после које следе фонолошке, морфолошке или творбене варијанте контактолексеме уколико су посведочене у изворима. Знаком ► упућујемо на варијантни облик одредничке лексеме.

Четврти део почиње скраћеницом *кс* након које долазе бугарски контактолошки синоними под руским утицајем уколико су посведочени у нашем речнику. Под *контактолошким синонимима* подразумевамо контактолексеме истог или блиског значења које поседују исте доминантне контактолошке вредности, припадају истој врсти речи као и модел, могу бити истог или различитог степена адаптације. Они представљају важан механизам за задржавање и ширење утицаја доминантног језика у контакту. Њиховом употребом избегава се промена или замена једне контактолошке вредности неком другом.

У *петом делу* речничког чланка (означен са △) дајемо информације о етимологији, морфологији, творби, месту акцента, броју значења, синтаксичким обележјима, лексичко-стилистичком аспекту модела и контактолексеме према испитиваним изворима. Информацију о моделу стављамо у обле заграде (), док у оштре заграде < > нашу интервенцију у тексту. У угластим заградама [] налази се информација о месту акцента и броју значења модела и контактолексеме. Знаком < указујемо на смер међујезичког утицаја, док после опционог знака § долази ортоепија модела.

У *шестом делу* речничког чланка указујемо на значења контактолексеме. После ознаке © следи дескрипција семантичких промена. Тараба (#) означава сужење значења контактолексеме, док звездица (*) проширење значења контактолексеме у броју или пољу. Три тачке (<...>) указују на скраћења у тексту. Значења и дескрипција семантичких промена могу бити из два или више извора испред којих стоји ознака ▢.

Структура КРСЈ је сложенија од структуре огледне свеске (2004). Као прво, у КРСЈ је заступљено неколико хиљада контактолексема и њихових модела више него у огледној свесци. Као друго, у КРСЈ литературу чини 136 извора, док у огледној свесци 25. Као треће, новину у КРСЈ представљају ознаке за трансакцентуацију, трансконцептуализацију именичких контактолексема и транссинтаксизацију рекције глагола. Као четврто, уз многе контактолексеме дајемо транссемантизацију из два или више извора. Као пето, КРСЈ пружа увид у историјску транссемантизацију јер смо користили речнике руског језика XI-XVII и XVIII века. Као шесто, уз многе контактолексеме наводимо контактолошке синониме из нашег корпуса. Са даљом изградњом корпуса повећаће се и број контактолошких синонима. Као седмо, у речнику са ^{<1,2,3>} означавамо контактолошке хомониме. Као осмо, КРСЈ бележи доње фреквенције контактолек-

сема према НКРЈ и БНК. Због техничких ограничења базе БНК online максималан број потврда у оба језика могао је да буде 30. Уколико је у НКРЈ број потврда већи од 30, онда смо испред броја стављали знак +. Ознаком ^x упозоравали смо на неразрешену хомонимију. Као девето, по потреби смо у петом делу речничког чланка давали изговор модела према ОС. И као десето, типологију адаптације у КРСЈ ускладили смо са најновијим иновацијама у нашој теорији.

Неки од наредних томова КРСЈ биће посвећени адаптацији контактолексема под руским утицајем у македонском и српском језику, као и адаптацији контактофразема. Волели бисмо да будући истраживачи, наши ученици и следбеници, опишу адаптацију контактолексема и контактофразема под турским, енглеским, француским, немачким, српским и др. утицајем према овде приказаној методологији. Потом би се могли описати процеси адаптације и у свим другим контактним ситуацијама, те паралелно са овим послом израђивати детаљна база података на Интернету која би се допуњавала новом грађом. У оквиру Међународног славистичког комитета могао би се основати дугорочни контактолошки пројекат који би окупио тимове из различитих земаља.

Најзад, захваљујем се свима онима који су ме непрекидно подржавали и бодрили да истрајем у овом пионирском и мукотрпном лексикографском послу, а нарочито покојној др Пенки Филковој, др Али Градинаровој и др Красимири Петровој са Катедре за руски језик Софијског универзитета, др Жељки Финк-Арсовски са Катедре за руски језик Загребачког свеучилишта, акад. Влођимјезу Пјанки из Института за славистику Варшавског универзитета, др Михаелу Мозеру из Института за славистику Бечког универзитета и др Андрашу Золтану са Катедре за славистику Универзитета „Етвеш Лоранд“ у Будимпешти.

У Београду, 15. августа 2010.

Јован Ајдуковић

ⁱ Ј. Ајдуковић, Контактлошки речник адаптације русизама у осам словенских језика. Фото Футура, Београд, 2004, 771 стр. (Ајдуковић 2004a).

ⁱⁱ Ж. Финк, „Recenzija knjige Jovana Ajdukovića 'Kontaktološki rečnik'“ [в. у књизи: Ј. Ајдуковић, Биобиблиографија са прилозима, Фото Футура, Београд, 2008, стр. 74-75]; Р. Драгићевић, „Рецензија за књигу др Јована Ајдуковића Контактлошки речник адаптације русизама“ [в. у Ајдуковић 2008, стр. 76-77]; В. Пјанка, „Рецензија за књигу др Јована Ајдуковића Контактлошки речник адаптације русизама у српском, хрватском, бугарском, македонском, словеначком, словачком, пољском и чешком језику“, 2004, Варшава [в. у књизи Ајдуковић 2008, стр. 71-73]; W. Pianka, "Dr Jovan Ajduković, Uvod u leksičku kontaktologiju. Teorija adaptacije rusizama, Beograd 2004, 364 s.; Dr Jovan Ajduković, Kontaktološki rečnik adaptacije rusizama u osam slovenskih jezika – Kontaktologičeskij slovar' adaptacii rusizmov v vos'mi slavjanskih jazykach, Beograd 2004, 771 s.", *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 40, SOW, Warszawa 2005: 517-521; A. Zoltán, „Ајдуковић Јован: Увод у лексичну контактологију: Теорија адаптације русизама, Београд: Фото Футура, 2004, 364 с.“, *Studia Russica XXII*, Budapest, 2005: 309-311; М. Moser, „Јован Ајдуковић, Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама, Београд 2004. 364 S. // ders., Контактлошки речник адаптације русизама 8 језика – Контактло-

гический словарь адаптации русизмов 8 языков, Београд 2004. 771 S.“, Wiener Slavistisches Jahrbuch, Band 54, 2008: 267-268; М. Николич, „Первый контактологический словарь адаптации русизмов в южнославянских и западнославянских языках“, Научный Вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета, Серия „Современные лингвистические и методико-дидактические исследования“, Вып. № 1 (9), 2008: 182-183.

ⁱⁱⁱ Ј. Ајдуковић, Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама. Фото Футура, Београд, 2004, 364 стр. (Ајдуковић 2004б)

^{iv} П. Филкова, Староболгаризмы и церковнославянизмы в лексике русского литературного языка. Т. 1-3, София, 1987.

^v Р. Павлова, Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи, Народна просвета, София, 1979, 223 с.

^{vi} Б. Цонев, Руско-български паралели, Славянски глас, I, 1902; Руско-български паралели, Периодическо списание на Българското книжовно дружество 3-4, 1903, София, 249-259; Езикови взаимности между български и руси. Сб. Памяти проф. А.К. Медведева, София, 1922.

^{vii} Л. Андрейчин, Из историята на нашето езиково строителство. София, 1986. 225 с.

^{viii} К. Бабов, Руско-българските езикови контакти и въпросът за типологията на русизмите в българския език. Славянска филология, т. 15, София, 1978; „Международна лексика от гръцки и латински произход, възприета в българския книжовен език чрез руски език“. Славистични изследвания, кн. III, София, 1973; „Лексикални калки в българския книжовен език, възприети от руския език“, Съпоставително езикознание 4, София, 1978; „За руските думи и русизмите в академическия Речник на чуждите думи в българския език“, Съпоставително езикознание 1, София, 1987: 39-51.

^{ix} Р. Павлова, Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи, Народна просвета, София, 1979, 223 с.

^x П. Филкова, „Русизмы и церковнославянизмы в лексике болгарского литературного языка“. В международный симпозиум „Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков“, Белград, 2000, 54-60.

^{xi} К. Бабов, „Международна лексика от гръцки и латински произход, възприета в българския книжовен език чрез руски език“. Славистични изследвания, кн. III, С., 1973.

^{xii} Л. Андрейчин, „Роля на старобългарската и церковнославянската писмена традиция“. Из историята на нашето езиково строителство. София, Народна просвета, 1986. 225 с.

^{xiii} Р. Павлова, Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи, София, 1979.

^{xiv} Б. Цонев, Руско-български паралели, Славянски глас, I, 1902.

^{xv} Ив. Леков, Характеристика на общите черти в български и източнославянски. Сб. БАН, 37, 1942, 1-104.

^{xvi} Български тълковен речник. София, 1976.

^{xvii} Речник на съвременния български книжовен език, Т. I, 1955, т. II 1957, т. III 1959.

^{xviii} Речник на чуждите думи в български език, 4 издание, София, 1978.

^{xix} Р. Павлова, Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи, Народна просвета, София, 1979, 223 с.

^{xx} R. Filipović, Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičkih dodira, JAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1986; Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvoj-značenje. JAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

^{xxi} Ј. Ајдуковић, Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације. Речник. Фото Футура, Београд, 1997; такође в. Ајдуковић 2004а и Ајдуковић 2004б.

НАПОМЕНЕ УЗ ДРУГО ИЗДАЊЕ

Одмах по завршетку трећег тома „Контактолошког речника словенских језика“ приступили смо припреми другог издања прва два тома¹. Ово ново издање разликује се од првог како по обиму (богатије је за више од сто страница), тако и по садржају. Наиме, након појављивања првог тома КРСЈ ми смо објавили неколико радова у којима смо отишли корак даље у разради формалног лексикографског описа адаптивних стратегија кроз које пролазе бугарске контактолексеме под руским утицајем. Сасвим је природно да се у таквој ситуацији истраживач врати на почетак и све иновације до којих је у међувремену дошао угради у ново издање. Осим тога, током рада на наредним томовима КРСЈ долази до ексерпције нове грађе коју треба унети у први и други том. Настанку нових издања речника значајно доприноси његова електронска верзија² на Интернету коју повремено допуњавамо новом грађом и усклађујемо са иновацијама добијеним истраживањем различитих сегмената контактолошког описа.

Поред неколико десетина нових речничких чланака у друго допуњено и прерађено издање унали смо индексе за нулту (ТГ0), делимичну (ТГ1) и слободну (ТГ2) трансграфематизацију. Адаптацију алогографа и употребу цртице код сложеница означили смо посебним словним ознакама (Аг0, Аг1, Аг2). Индексом [д] указали смо на индиректну инфлуенцију деривата, односно утицај језика посредника или језика извора када је реч о потврђеним калковима³. Посебну бројчану ознаку стављали смо уз хомонимне контактолексеме које припадају различитим врстама речи (нпр. прилозима, предикативима, детерминативима, односно лексичким деиктицима). Новину у другом издању представљају контактолошки антоними⁴, као и допуњен и прецизиран инвентар контактолошких синонима. Због економичности и једнообразности неке речничке чланке са варијантним контактолексемама трансформисали смо у чланке са формалним описом без навођења модела, потврда и илустрација. Највише иновација смо унели у оквиру делимичне транссемантизације. Увели смо две нове семантичке промене: проширење значењског поља реплике према суженом значењском пољу модела (С2Ф>р) и двоструко проширење значењског поља реплике, једно стандардно [*], а друго услед суженог значењског поља модела (С2Ф*>). Обе транссемантизације појављују се самостално или у оквиру комбинованих семантичких промена. Понегде је на промену степена лексичко-стилистичке адап-

¹ Израда допуњених и прерађених издања уобичајена је пракса у академској лексикографији. Тако, на пример, 2001. године изашао је допуњен и прерађен први том „Речника бугарског језика“ из 1977. године у издању Института за бугарски језик Бугарске академије наука.

² <http://ajdukovicj.narod.ru/AjdukovicKR.html>

³ Ј. Ајдуковић, „Трансграфематизација у контактолошким речницима“, Славистика, Београд, 2013. (у штампи).

⁴ Ј. Ајдуковић „Контактолошки и контактни антоними“. XXXVIII научна конференција – лингвистика. Зборник со реферати. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Међународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2011: 253-269.

тације, трансконцептуализације, транссинтаксизације и укупне адаптације утицала грађа из нових извора или иновирани начин одређивања степена адаптације. У другом издању урадили смо транссемантизацију користећи као моделе речи из речника руског језика XIX века, док смо у неким случајевима ради идентификације као модел користили речи из речника старословенског језика. Пети део речничког чланка обогатили смо новим потврдама из лексикографских извора. С обзиром да је ово речник адаптације а не речник идентификације или етимолошки речник, грађу смо уносили селективно, у обиму који је довољан да поткрепи формални опис адаптације.

Садржај и структура КРСЈ предмет су посебних монографија и оне су у највећој мери утицале на његов изглед⁵. Мишљења смо да се и обичан читалац може снаћи у речнику и да није потребно превелико познавање допунске литературе. Књига је снабдевена пописом скраћеница, условних ознака и коришћених извора. Основна литература о овом речнику доступна је и на Интернету. Овде описан лексикографски поступак применићемо у наредним томовима и електронским издањима КРСЈ, а биће предмет једне синтетичке монографије.

Београд, 2013.

Ј.А.

⁵ Ј. Ајдуковић, Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама. Фото Футура, Београд, 2004; Ј. Ајдуковић, Радови из лингвистичке контактологије. Фото Футура, Београд, 2012, <<http://ajdukovicj2.narod2.ru/AjdukovicRadovi2012net.pdf>>